

İNSAN HAKLARI ÜZERİNE... BİR YÖNTEM DENEMESİ

Erhan ATİKER*

İnsan Hakları sorunları tüm dünyada tartışılmaktadır. Bu fikrin doğal hukuk felsefesiyle yakın ilintisi bulunup devletler tarafından gerçekleştirilmesi gereken amaçlar biçiminde uluslararası sözleşmelerin içeriğine girmiştir. Günümüzde doğal hukuk felsefesi, mantıksal tutarsızlığı dolayısıyla terkedilmiş olmakla birlikte onun yerine bireyi totalitarizm'lere karşı koruyan kişi hak ve özgürlükleri doktrini geçmiştir. İnsanı amaç edinen hukuk kuramlarında ise sosyal ve ekonomik haklar, klâsik hak ve özgürlüklerin yanıbaşında onların tamamlayıcısı olarak savunulmaktadır (Bkz. Kapâni, s. 71-78).

İnsan Hakları tartışmasının aslında bir demokratikleşme talebinden kaynaklandığı kuşku götürmez. Bu talep ise her bir toplumun içinden ve dışından gelebilmektedir. Sözleşmelere uyma taleplerinin özellikle gelişmiş Batı ülkelerinden gelişen ölkere yapıldığı bilinmekte ve bazen insan haklarının siyasal baskı aracı olarak kullanıldığı iddia edilmektedir. Bu görüşler burada sınanmayacak ve yalnızca yerel kamuoyundan gelen taleplerin niteliği araştırılacaktır. Başka deyişle, amacımız kişi hak ve özgürlükleri doktrininin bilinçlerde nasıl yerleştiği üzerinde bir yargıya varılabilmesine katkıda bulunmaktır.

Diğer yandan bu çalışmada kalitatif türde bir içerik analizi yöntemi tanıtılıp uygulanacaktır.

İçerik analizinin malzemesi olan 24 görüşme, 1996 Kasım - 1997 Mayıs zaman devresinde seminerime katılan son sınıf öğrencileri tarafından gerçekleştirilmiş olup, görüşülen kişiler kent bireyleridir.

Görüşmeler, açık uçlu sorularla –bir iki ayrıca dışında– teyple yapıлып, aslının aynı olarak yazılı metin haline getirilmiştir.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Yönetim (P. Mayring) : "Özetleyici İçerik Analizi"

Kalitatif türdeki bu çözümleyici yöntem, metin içindeki araştırma konusu ile ilintili anlamsal yapıların ortaya çıkarılıp anlam kategorileri oluşturulmasını öngörür. Özetleyici içerik analizinin temel kavramı olan "parafraz" şöyle tanımlanabilir:

Parafraz, bir yazılı metin parçasının metindekinden değişik bir kelime düzeni ve/veya değişik kelimelerle yeniden anlatımıdır.

Parafrazı oluşturan kelimelerin sayısı, metin parçasındakinden (istenildiği kadar) daha çok ya da az olabilir, öyle ki bazen bir özne ve yükleme bile indirgenebilir.

Mayring, özetleyici içerik analizi için 7 evrelik bir işlem modeli önermiştir. (Bkz. Mayring, s.56):

1. evre: Çözümleme birimlerinin belirlenmesi,
2. evre: İçerik taşıyan metin parçalarından parafraz oluşturma,
3. evre: Soyutlama düzeyinin belirlenmesi ve parafrazların bu soyutlama düzeyinde genelleştirilmesi,
4. evre: Seçme aracılığıyla indirgeme. Eşit anlama gelen parafrazların elenmesi,
5. evre: "Demetleme" aracılığıyla indirgeme. Belirlenen soyutlama düzeyinde parafrazlar arasında bağlantı kurarak onları bütünleştirme,
6. evre: Bu yeni ifade biçimlerinin bir kategori sistemi haline getirilmesi,
7. evre: Görüşülen kişilere ait kategorilerin birleştirilip kişilerüstü düzeyde genelleştirilmesi ve tüm kategorilerin metinsel dokümanla karşılaştırılarak sınanması.

Mayring, büyük miktarda metin söz konusu olduğunda 2., 3., 4., ve 5. evredeki işlemlerin bir evre içinde tamamlanabileceğini belirtmiştir. Araştırmamızdaki malzeme büyük miktarda olmamasına karşın sözü edilen evreler birleştirilmiş olarak işlem yapılmış ayrı evreler oluşturulmasına gerek kalmamıştır. Şimdi ise araştırmada bu evrelerdeki işlemlerin nasıl oluşturulduğuna geçelim.

1. En küçük çözümleme birimi tümce (cümle), en büyük çözümleme birimi ise sorulan bir soru ile ilgili cevap (lar) dır.

2. Parafraz oluşturulmasına örnek:

Soru: İnsan hakları nedir? Bu kavramı tanımlar mısınız?

Cevap: "İnsanın doğumundan ölümüne kadar geçen süre içinde, yaşadığı toplumda vücut bütünlüğü, çalışma şartları, toplum içindeki yaşam standartları ile ilgili dünya üzerindeki tüm insanlara eşit olarak verilen haklar bütünüdür."

Parafraz (P): insan hakları, tüm insanların sahip olması gereken asgari yaşam koşullarını belirler.

3. Araştırmamızın soyutlama düzeyi genel önermeler ve olması gereken insanlık durumudur. Bu amaçla görüşme yapılan kişilerin gözlem ve deneyimlerine dayanan somut betimlemeler önerme, eleştiri ve talepler düzeyine soyutlanmıştır. Başka deyişle amacımız ülkede insan hakları ihlallerinin ne ölçüde yapıldığını değil, görüşülenlerin insan hakları kavramı ile ilintili görüşlerini saptamaktır. İnsan hakları sorunun ne boyutlarda olduğu üzerinde amnesty international veya insan hakları dernekleri raporlarıyla fikir edinilebilir. Bunun için kalitatif türde bir araştırma da gereksizdir.

4. Benzer anlam içerikli parafrazların elenmesi için örnek:

Pa: İnsan haklarının gerçekleşmesi için insanlar önce eğitim haklarını kullanıp bilinçlenmeli.

Pb: Bir toplum geliştiği ya da eğitim seviyesi yükseldiği ölçüde insan haklarına kavuşabilir.

Pa parafrazı, Pb parafrazının içeriğine girdiğinden, üstü çizilerek elenir.

5. Parafrazları bütünleştirme için örnek:

Pc: Ekonomik kalkınma, sosyal haklara sahip insanlar tarafından daha çok başarıyla gerçekleştirilir. İnsanlar ancak haklar ve özgürlükler ortamında kendini gerçekleştirip başarılı olabilirler.

Pd: Az gelişmiş ülkelerde büyük sosyal eşitsizlikler süregelmektedir. Gelişmiş ülkeler ise bireye öncelik verdikleri için başarılı olmuşlardır.

Pc ve Pd parafrazları şöyle bütünleştirilmiştir:

Pcd: Gelişmiş ülkeler, sosyal haklar ve özgürlükler ortamında bireye öncelik verdikleri için başarılı olmuşlardır.

Sonuncu (6.) evrede, indirgenmiş parafrazlar kategoriler sistemine dönüştürülür. Araştırmamızın kategoriler sisteminin dökümü, kuramsal-kavramsal çerçevesi oluşturulduktan sonra yapılmıştır, çünkü Mayring'in de belirtmiş olduğu gibi kalitatif içerik analizinin kuramsal olarak yönlendirilmesi gerekmektedir. Şöyle ki, söz konusu metin, kuram aracılığıyla çözümlenmeli ve kuram ile pratik arasında karşılıklı bağımlılık ilişkileri kurularak elde edilen kategorilerden sonuçlar çıkarılmalıdır.

Burada yararlanılan kuram ise genel adâlet kuramıdır.

Örneğin J. Rawls'ın adâlet kuramının iki ana ilkesi bulunmaktadır.

1. Herkes eşit temel özgürlüklere sahip olmalıdır. Bunların en önemlileri ise şunlardır:

Seçme ve resmi mevkilere gelebilme hakkı,
konuşma ve toplantı özgürlüğü,
vicdan ve düşünce özgürlüğü,
kişisel özgürlük ve kişinin dokunulmazlığı; psikolojik
baskı ile bedene kötü muamele ve sakatlamadan koruma,
keyfi gözaltı ve tutuklamadan koruma.

2. Adâletin gerçekleşmesi için herkesin eşit oranda gelir ve servete sahip olması gerekmemekle birlikte bu eşitsizlik herkesin çıkarına olmalı ve genel çıkara uygun olmadığından sosyal adaletsizlikler giderilmelidir (Bkz. Rawls, s.81-82).

Rawls'un çözmek istediği sorun, herkesin çıkarına olanın nasıl belirleneceğidir. Ancak bu sorunun günümüzde çözüme kavuşturulduğunu söylemek aşırı iyimserlik olur. Oysa, kategoriler sistemimizi oluşturmak için sorunun çözülmüş olması da gerekmez, çünkü yukarıdaki ilkeler aracılığıyla önem taşıyan metin parçaları saptanarak onlardan kategoriler sistemi oluşturulabilir.

Diğer yandan Rawls'ın kuramının temelinde iki parçadan oluşmuş bir sosyal yapı vardır:

1. Herkesin madden eşit hak ve özgürlüklere sahip olması gereken özgül yaşam ve kamuoyu alanları,

2. Eşitsizliğin süregeldiği, ancak eşitsizliklerin herkesin ortak çıkarına olduğu gerekçesiyle haklılaştırıldığı diğer eşitsizliklerin ise giderilmesi talep edildiği sosyal sistemler (bürokratik örgütler) başka deyişle emek alanı.

İnsan hakları, olması gereken ideal bir durumu çağırıştır. Bu ideal, pozitif hukukta kişi hak ve özgürlükleri doktrini aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bireyi devlete (iktidara) karşı koruyan özgürlük ve eşitlik ilkelerinin pozitif hukuka girmesi Aydınlanma'dan sonra büyük ivme kazanmış ancak tarihsel deneyimler sonucunda "yasa devleti"nin de insan haklarını gerçekleştirmede yetersiz kaldığı görüldüğünden yasaların da haklılığını sınayan ve sağlayan "hukuk devleti" talebi ortaya çıkmıştır.

İnsan haklarının klâsik hak ve özgürlüklerle pratiğe geçirilemeyeceği toplumsal deneyimler sonucunda anlaşıldıktan sonra "sosyal haklar" anayasaların içeriğine girmiştir. Sosyal eşitsizliklerin ya giderilmesi ya da haklılaştırılması gerektiği, Max Weber'den beri toplum kuramcıları tarafından da savunulmaktadır. Bu bağlamda Jürgen Habermas, hem devlet hem de ekonominin dışında kalan bir sivil toplum kavramı geliştirmiştir (Bkz. Habermas, s. 399-435, Atiker 1994, s. 485-489).

Yukarıdaki kuramsal çerçeve aracılığıyla görüşme yapılan kişiler için oluşturulan parafrazlar genelleştirilerek kategoriler oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra, her bir görüşme için örnek alıntılar verilmiştir. Ancak bu alıntılar kategorilerin içerdiği tüm metin parçalarını -yer darlığı nedeniyle- kapsamamaktadır.

Görüşülen kişilerin adları saklı olup her biri büyük harflerle ve alfabetik sırayla (A, B, C, D, ...) simgelenmiştir.

KATEGORİLER SİSTEMİ (K1, K2, ...) ve SEÇME METİN ALINTILARI:

A: (iktisatçı, yaş 33)

K1: İnsan hakları, tüm insanların en azından sahip olmaları gereken yaşam koşullarını belirleyen kişi haklarıdır,

- düşünce özgürlüğü
- bağımsız yargı ve
- kamuoyu

aracılığıyla korunur.

Polis, yasaya aykırı şiddet kullanamaz.

Haklarına sahip çıkamayan bir toplumda insan hakları olmaz.

"Ülkede herkesin birer savunucu olması; daha tam anlamıyla bu kavramın yerleşmediği ülkemizde bilinçlenmemiş, suskun, kaderci toplum anlayışını yıkar. Yargının bağımsızlığının sağlanması, kamuoyunun oluşturulması, tabandan tavana insanların varolduğu bilinen, ama uygulanmaması için çeşitli bahaneler yaratılan insan haklarının yerleşmesi için ilk adım olacaktır."

B: (inşaat kalfası, yaş 31)

K2: insan hakları, kişilerin özgür olma ve birbirine eşit tutulma hakkıdır.

- Günümüz koşullarına uymayan yasalar değiştirilmeli
- Varolan yasalar herkese eşit olarak uygulanmalı
- Etnik ayrımcılık yapılmamalı

"Bütün Türk halkına eşit bir şekilde davranmak gerekir. Alevisi, türkü, kürdü, lazı, çerkezi şeklinde ayırım yapmamak gerekir."

"Fakir, avukat tutamıyor, ya da eğitim durumu düşüktür; mahkemeye çıkınca hakkını savunamıyor."

C: (İnsan Hakları Derneği şubesi başkanı)

K3: İnsan Hakları, vatandaşın devlet için değil, devletin vatandaş için varılması anlamına gelir.

K4: Varolan düzenin sürmesinden çıkarı olan gruplar demokratik olmayan yasaların değişmesini engellemektedir.

"Şu an parlamentoda olan insanlar bu işin farkında olmadıkları için değil, işleyen bir çark var ve bu çarktan faydası olan bir grup var ve ezilen bir grup var. Ezilenler çoğunlukta ama çarktan çıkarları olanlarda çarkın dönmesinden yana aldıkları tavır..."

D: (Esnaf, yaş 30)

K5: İnsan hakları sorununun çözümü için toplumsal muhalefet ve dernekler aracılığıyla örgütlenilmeli. Ancak sivil toplum örgütleri herkesin hakkını savunabilmek için ideolojik açıdan tarafsız olmalı.

K6: Genel eğitim aracılığıyla insan hakları konusundaki yaygın önyargılar bilinçlerden silinmeli. Medya, ideolojik açıdan taraf tutmadan halkı bu konuda eğitmeli.

"Siyasi ideolojilerden uzak derneklerin halkımızı bilinçlendirmesi gerek. Bunun temelinde de eğitim var. Avrupa ile en büyük farkımız bu (...) Bizde ise insan hakları denilince isyankârlık olarak nitelendiriliyor. İnsanlarımızda bu konuda korkunç bir korku var."

E: (Serbest meslekli üniversite mezunu, yaş 34)

K7: İnsan hakları ortamı, insanlık onurunun kırılmadığı, etnik ayırım yapılmadığı, düşünce özgürlüğünün, can güvenliğinin bulunduğu, yasalar önünde herkesin eşit tutulduğu durumdur.

K8: Polis devleti olan ülkelerde insanlar hak arama mücadelesinden korktuğundan insan hakları ihlâl edilir.

"İnsanlar bu anlamda örgütlülüklerini yaratamıyorlar. İşte belli kurumlar içinde biraraya gelemiyorlar. Bu anlamda insan hakları, hak arama mücadelesi pek fazla değil. Çünkü insanlarımız hak arama mücadelesinden korkuyor."

F: (Satış elemanı, yaş 29)

K9: İnsan hakları, insanca yaşayabilmenin gerektirdiği özgürlükler ve olanaklardır.

- Her topluluk kültürel kimliğini koruyup geliştirebilmeli
- Özgürlükler devlet tarafından sınırlandırılmamalı
- Sivil toplum örgütleri baskı grubu oluşturmalı
- Devlet, vatandaşlara eğitim ve iş olanakları sağlamalı, yasaları herkese eşit uygulamalı, ideolojik açıdan tarafsız olmalı.

K10: Yoğun insan hakları ihlallerinde insanlar birbirine ve devlete güvenmeyip hoşgörü ortamı kalmayacağından toplumsal bütünleşme gerçekleşemez.

"Maalesef, bizim ülkemizde toplumsal bütünleşmenin tam olarak sağlanmadığını görüyoruz. Ülkemizde insan hakları ihlallerinin yoğun olması, vatandaşları birbirlerine ve devlete karşı güvensizliğe itmekte."

G: (Bayan personel şefi, yaş 30)

K11: İnsan hakları, insanca yaşamın gerektirdiği özgürlükler ve bütün insanların sahip olması gereken haklardır.

- Her insan kültürel kimliğini koruyup geliştirebilmeli
- Bölgesel ekonomik eşitsizlikler ve kadın - erkek eşitsizliği ortadan kaldırılmalı
- Polis, haksız yere şiddete başvurmamalı
- Temel hak ve özgürlükler sınırlandırılmamalı.

K12: Sorunun çözümü için önemli olan, insan hakları ihlallerinin toplum tarafından tepkiyle karşılanmasıdır. Eğitim aracılığıyla insan hakları ortak bilinci oluşturulmalı.

"İnsan hakları kesinlikle sınırlandırılmaz (...). Sınır sözcüğü insan hakları konusunda çok ürkütücüdür. Tamamen keyfi uygulama yapılabilirliği anlatıyor bana."

"İnsan hakları konusunda denetleyici mekanizma devlet. Ama o resmi mekanizmadır. Önemli gördüğüm, kendimizin denetlemesi (...) haklarımızı hiç unutmamalıyız. Haklarımızı korumalıyız. Böyle yapmazsak, bize kimse hediye etmeyecektir."

H: (Mağaza elemanı, orta okul mezunu)

K13: İnsan hakları yasalarla korunabilmeli. Haklardan yararlanmak para mevki ve eğitime bağlı kalmamalı.

K14: Medya insan haklarını kendi çıkarları doğrultusunda araç olarak kullanmamalı.

"Sorun, her şeyin maddiyata bağlı oluşu. Eğer kişi maddi imkânlarını iyi değerlendirip belli bir mevkiye geldiyse o kişinin her türlü hakkı vardır."

"Gelelim konunun ikinci boyutuna (...) eğitimdeki kademe arttıkça yüzde oranımız da düşüyor. Dolayısıyla haklarımızın neler olduğunu bilmemizdeki oran da aynı oranda düşüş gösteriyor. Yani eğitim seviyesi yüksek olan ülkelerde insan hakkı hep var. Olmasa bile devletten isteyebiliyor. Devleti buna mecbur kılıyor."

I: (Avukat, İnsan Hakları Derneği)

K15: İnsan hakları devletin mutlak iktidarına karşı kişi haklarının geliştirilmesi mücadelesiyle kazanılmıştır.

- Devlet, temel hak ve özgürlükleri sınırlamamalı
- Bireyler hak ve özgürlüklerine sahip çıkmalı, yoksa varolan yasalar bile uygulanamaz.

"Eğer insanlar hak ve özgürlüklerine sahip çıkarlarsa, yani haklar ve özgürlükler kazanırlarsa ve bu kazandığı hak ve özgürlükleri korurlarsa bu fiili olarak uygulanır. Bu olmadıktan sonra istediği kadar yasalar olsun, yasalar uygulanamaz (...) Yani onu uygulayacak insanlar demokratik bir kafaya sahip olmadıktan sonra, demokrasi yanlısı olmadıktan sonra en iyi yasa, en demokratik yasa bile uygulanması mümkün olmayan bir yasa. Bir de kaldı ki bizim yasalarımızda ancak, ancak diyerek, işte önce anayasada mesela özgürlükler var. Basın özgürdür diyor, altında ancak deyip kısıtlamalar getiriyor."

J: (Bayan, işsiz, yaş 27)

K16: İnsan hakları, düşünce özgürlüğünü, kadın erkek eşitliğini, etnik kimliğin yaşatılması hakkını kapsar, bireyin insanlık onurunun kırılmasına ve etnik ayrımcılığa izin vermez.

K17: Eğer devlet yasaları gücünün lehine uygularsa orada insan haklarından söz edilemez. Bu durumda ekonomik veya siyasi güce sahip olanlar haklarını elde ederken güçsüz olanların haklarını aramalarına bile izin verilmez.

K18: İdeolojik gruplar insan haklarının gelişmesine katkıda bulunamaz, çünkü tüm toplumun çıkarını gözetmezler.

K19: İnsan haklarının savunulması için toplumda bilinçlenme gereklidir.

"Ben de birçok insan gibi her konuda düşüncelerimi rahatlıkla söyleyemiyorum. Özellikle mevcut toplumsal düzenle ilgili eleştirilerimi her yerde, herkesle yapamıyorum."

"(...) toplumumuzun insan hakları sorunu sonuçları itibarıyla genel olarak bilinç düzeyimizin çok üstünde diyebilirim. Bu yüzden sivil toplum olarak insan haklarını yeterince savunabildiğimizi söyleyemem."

K: (Bayan avukat, yaş 37)

K20: İnsan hakları, bireylerin salt insan olmakla sahip oldukları haklardır.

- Özgürlük, eşitlik, adalet, sosyal güvenlik ve çalışmak her insanın hakkıdır, ancak her insan yasalara uymakla yükümlüdür.

K21: Halkın hakkını arayabilmesi için bilinçlenme ve dolayısıyla eğitim gereklidir.

"Ben kişisel olarak herkesin bu hakları bilinçli olarak kullandığına inanmıyorum. Toplumda bu haklardan hiç haberi olmayanlar olduğu gibi bu hakları kasden ve bilinçli olarak değişik tarzda yorumlamak isteyenlerin de olduğu"

inanyorum. Toplumun bilinçli olması için önce eğitim haklarını kullanabilmesi ve böyle bir hakkının olduğunun öğretilmesi gerekir."

L: (Doktor, yaş 51)

K22: Her insanın varolan tüm tedavi olanaklarından yararlanması, onlara tanınması gereken insan haklarının ilki olmalıdır.

K23: Toplumun yalnızca elit kesimi özel hastanelerdeki tedavi olanaklarından yararlanabilmektedir.

K24: Gelişmiş ülkeler sosyal haklar ve özgürlükler ortamında bireye öncelik verdikleri için başarılı olmuşlardır.

K25: Devlet, insan haklarının en önemli savunucusu olmalı, bireyleri eğitim aracılığıyla bilinçlendirmeli.

"Artık insanların sağlığı bile kazanç kapısı haline gelmiş durumda. Yurdumuz hastanelerinde belirli gelişmeler var, fakat ne yazık ki en hızlı ilerleme özel hastanelerde görülüyor ve sonuç olarak halkın sadece elit kısmı bu olanaklardan yararlanabiliyor."

"Refah içinde yaşayan ilk kısım, insan haklarının herkes tarafından kullanılmasını gereken imkânlarını çok acıdır ki tek taraflı kullanıyor. Diğer kesime ise bu haklardan bahsedilmiyor bile."

M: (Özel televizyonda personel sorumlusu, yaş 30)

K26: İnsan hakları konusunda devlet vatandaşı eğitim aracılığıyla bilinçlendirmeli.

K27: Toplumumuzda insanlar ancak paraları oranında insan haklarından yararlanabilmektedir.

K28: Herkes haklarının bilincinde olmalı ve kullanabilmek için sonuna kadar mücadele etmeli.

"Eğer bu hakların var olduğunu bile bilmiyorsak nasıl hak iddia edebilir ya da onları kullanabiliriz? İşte bu noktada eğitim bize haklarımız konusunda ışık tutuyor."

"(...) bana göre devlet verdiği eğitimin uygulama alanını oluşturmuş değil, insan haklarını kullanma imkânını herkese tanıyabildiği söylenemez."

"(...) insan haklarını tam olarak kullanabilen kişilerin sayısı, zengin kişilerin sayısı ile doğru orantılı."

N: (Avukat, yaş 29)

K29: Anayasa toplumsal sözleşmeyi sağlamalıdır, oysa 1982 anayasası devleti korur, bireyi ise önemsemez.

K30: İnsan haklarının gelişmesi için,

- toplumda hoşgörü ve bireyselliğin gelişmesi
- yasalara toplum tarafından sahip çıkılması
- hak ihlallerine karşı dayanışma

gereklidir.

K31: Aile içindeki baskı yüzünden normlara aşırı uyum sonucunda kendisini ifade edemeyip bireyselliğini kazanamamış yetişkin kişiler, toplumdaki özgürlük ortamına tepki göstermezler, pasif kalırlar; üstelik bir ideolojiyi benimsemişlerse farklı düşünönlere şiddetle karşı çıkarlar.

"(...) eğitimle sorun çözümlenmiş olsaydı, eğitimli insanımız kendini aciz hissetmezdi (...) çünkü hepimiz hemen hemen sağlıklı aile koşullarında yetişmişiz (...) Söylediğim gibi, korkunun egemen olduğu, iletişimin engellendiği, yani esnek bir iletişimin kurulmadığı, çocuğa kendi düşüncelerini duygularını, isteklerini ifade özgürlüğünün tanınmadığı, kendi istekleri doğrultusunda kendi özünü gerçekleştirme imkânının verilmediği bir aile sağlıklı bir ailedir."

"Anayasa yapmanın asıl anlamı, toplumsal sözleşmenin sağlanmasıdır. Halbuki 1982 anayasası başlangıç bölümünden başlayın sonuna kadar kendini devletin korunmasına adanmış bir belge. Amaç devleti korumak olunca, bireyin yok edilmesi, bugünkü insan hakları sorunu, ihlaller v.s. gayet doğal."

O: (Reklâm ajansında "ofis boy", yaş 24)

K32: Hastanelerde herkese yeterli sağlık hizmeti verilmeli, zorunlu eğitim olanaklarından herkes yararlanmalı.

K33: Parasal güç kişilere öylesine ayrıcalık ve üstünlük sağlamaktadır ki, eşitlik ilkesi zedelenmektedir.

K34: Sorun, toplumda dayanışma ve bilinç eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Uzlaşma aracılığıyla ortak bilinç oluşturmalı.

K35: Medya parasal güçler, dernekler ise siyasal amaçlar doğrultusunda yönlendiğinden insan haklarını yeterince koruyamıyorlar.

"Bizim maddi imkânlarımız kısıtlı, bizim gibi yaşayan birçok aile var ve hasta olmaktan korkan insanlarımız neredeyse. Yani hizmeti gerçekten alabilmek önemli. Bu aynı şekilde eğitim için de geçerli."

"Sorun, başlangıçta insanımızın bilinçlenmemesinden kaynaklanıyor. Bize zarar gelmesin de ne olursa olsun diye düşünüyoruz (...) Tek vücut olabilmeyi başarabilseydik zaten bir sorunumuz kalmaz, olan sorunlarla da çok kolay başa çıkabilirdik. Yasalar da yetersiz ve eksik ama değiştirebilecek ne gücümüz ne de isteğimiz var aslında."

P: (Serbest meslekli teknisyen, yaş 24)

K36: İnsan hakları, insanın doğası gereği olan evrensel haklardır.

- devletin herkesin güvenliğini yasalara uyarak sağlaması,
- düşünce özgürlüğü,
- yasa karşısında eşitlik,
- kendi kültürünü geliştirme ve anadilini konuşma,

insan haklarının kapsamına girer.

K37: İnsan hakları ihlalleri emekçilerin karşılaştığı bir sorundur, çünkü varolan sistem hep güçlü tarafın yararına çalışır.

"Birincisi can güvenliği, ikincisi düşünce ve düşündüklerini ifade edebilme özgürlüğü. Ülkemizde de bu ikisi en çok ihlâl edilmektedir. Nedeni devletin herhangi bir söyleme izin vermemesidir."

R: (Ev kadını, yaş 55)

K38: Demokratik bir ülkede laiklik ilkesi inanç özgürlüğünü herkese tanıdığından insan haklarının ayrılmaz parçasıdır.

- Düşünce özgürlüğünün, gösteri ve protesto yürüyüşlerinin sınırlandırılması insan haklarına aykırıdır.

- Yasalar herkese eşit uygulanmalı, can güvenliği sağlanmalıdır.

K39: İnsan haklarına aykırı yasalar iktidar aracı olarak kullanılmaktadır.

K40: Devlet, herkese iş olanakları, yeterli sağlık ve eğitim hizmeti vermeli, bireyler haklarına sahip çıkmalıdır.

K41: Güçlü olan haklı çıkar düşüncesi toplumda yaygınlaşmıştır.

"Demokratik bir ülkede insanların din, ırk ve inançları anayasal teminat altındadır. Ülkemizde laiklik anayasa güvencesi altında. Din işlerini devlet işlerine karıştırmadan her bireyin istediği gibi inanıp inanmamak gibi bir özgürlüğü vardır. Kimse diğerine inancı ve ırkı doğrultusunda bir üstünlük iddiasında bulunamaz."

"Kanunlar herkese eşit uygulanamıyor (...) Çünkü başta söylediğimiz gibi protesto ve gösteri hakkımızı kanunların yanlış tatbik edilmesi yüzünden kullanamıyoruz. Kuvvetli bir zengin daima haklı çıkıyor diye düşünüyoruz. Dolayısıyla yargı kurumlarımıza bile (istemeden üzüntü ile) güvenimiz sarsılıyor. Ülkede birlik ve beraberliği sarsan en önemli unsur, adaletin adil olarak dağıtılmamasından geleceğini düşünüyorum."

S: ("Siyasi" özel radyoda iş deneyimli üniv. öğrencisi, yaş 23)

K42: Benim doğrum tarih ve insan üstüdür. Bu, bazılarına göre insan hakkı değildir ama bence en azından hukuk ve adâlettir. Eğer insanları ilahi bir takım sorumlulukların bilincinde olarak yetiştirirseniz sorunlar en aza iner.

K43: Yaptığım eylemin cezasının ne olduğunu biliyorsam burada adâlet vardır. Devlet, kendi koyduğu yasalara uymak zorundadır. Adâletin olduğu yerde insan hakları söylemine gerek bulunmaz.

K44: İnsan hakları siyasi bir söylemin parçası olup iktidar aracıdır. İnsan haklarından bazı kesimler yararlanırken, bazı kesimler yararlanamıyor, bunun nedeni de siyasidir.

"Yani insan hakları, eğer kendisi her şeyin üzerinde, yani bütün siyasal düşüncelerin, bütün dünya görüşlerinin ötesinde üst bir anlama sahipmiş gibi davranılması benim siyasi görüşüm açısından bir takım problemler içeriyor (...) üst bir söylem olarak insan haklarının olmadığını söylüyorum."

T: (Bayan imam hatip ve üniversite mezunu, yaş 29)

K45: İnsanın kimliğini koruma hakkı vardır. Örtü ise en önemli dini kimlik simgesidir. İnsanın kimliğini yaşaması özgürlüktür. Toplum ve devletin kimliği ile kişinin kimliği arasındaki farklılık adaletli bir biçimde oluşturulmamışsa insan hakları yok demektir.

K46: Devlet kendi uygulamalarını beğenmeyenlerin protestosunu şiddet yoluyla bastırmamalı. Devlet toplum için vardır tersi olmamalıdır.

"Hele bizim ülkemiz (...) henüz kimliğini bulmuş bir toplum değil (...) Kimliğini bulmadığı için, işte söyledik ya, insan hakları bir çizgi, işte bu çizgi zamana göre değişiyor. Değiştiği için de sağlıklı olmadığını görüyoruz biz bu çizginin."

"Devletin bir takım şeyleri belirleme hakkı var. Dedik ya burada çizginin neye göre olduğu önemlidir. Bir devlet vatandaşlarının veya topraklarında yaşayan insanların kılık kıyafetine karışmamalı."

U: ("İslâmi ilimler" eğitimi, yaş 30)

K47: İnsan hakları deyince yasaları uygulayanların herkese eşit davranması anlaşılır. İnsan haklarını örf ve gelenekler belirler.

K48: Büyük bölgesel eşitsizlik ve bir topluluğun diline ve kültürüne karşı çıkılması insan haklarına aykırıdır.

"İnsan haklarını, insanların istediği gibi yaşaması olarak değerlendirmiyorum. Bütün insanlar yaşanan toplumda yaşanılması nasıl uygunsa o şekilde yaşamaları gerekir (...)"

"İnsan haklarını kim belirliyor bu durumda?"

"Yaşanılan toplumun örfü. Yani her toplumun belli bir yaşama şekli vardır. İnsanlara bu şekilde muamele edilebilir. Toplumun örfü varsa gelenek haline getirmişse onu uygulamalıdır."

X: (Ev kadını, yaş 27)

K49: İnsan hakları insanca yaşamak, yani insanın ekonomik özgürlüğü olması, başkasına muhtaç olmamasıdır. Hiç kimseye işkence yapılamaz.

K50: İnsan hakları, ancak adaletin ve tüm hakların güvence altına alınıp korunduğu bir hukuk devletinde yaşatılabilir. Adalet işlemediği zaman ise polis hak arayanlara karşı yasal olmayan şiddete başvurur.

K51: Hukuk devletinde insan hakları bilinci kişilere eğitim ve terbiye aracılığıyla verilmeli.

"Bazen sınırlamalar gereklidir. Bazen de gereksizdir. Mesela yürüyüşlere polis müdahale edince kavga çıkıyor. Kavga çıkmışsa polis müdahale etmelidir. Polis insan haklarına saygılı değil."

"Polis de bir insan olmasına rağmen sizce neden insan haklarına saygılı değil?"

"Polisin belli bir görevi vardır. Suçluyu yakalamak. Cezayı mahkeme verir. Polis, yakaladığı anda ceza veremez."

V: (Emekli işçi, yaş 47)

K52: İnsan hakları öncelikle düşünce özgürlüğü demektir. Bunu hukuk kuralları tamamlar, yasadışı şiddet kullanımını dışlanmıştır.

K53: İnsanlar eğitimsiz olduklarında sisteme ayak uyduramayıp kendi görüşlerini başkalarına zorla kabul ettirmek ister. Eğitimli toplum ise tartışmasını öğrenmiştir ve insan haklarına sahip çıkar.

- Ekonomik sıkıntılar içindeki insan, kendisine eğitimini yükseltme ve tartışmalar için zaman ayıramaz.

"Bütün düşüncelere saygılıyım, ancak insanın yaşadığı toplum içerisindeki hukuk kurallarına uygun olan düşünce özgürlüğünden yanayım."

"Bu hukuk kuralları toplumun eğitim, kültür seviyesine uymayabilir. Uymadığı takdirde bunun yine düşünce ile, fikir ile değiştirilmesi yanlısıyım. Benim düşündüğüm düşünce özgürlüğü içinde şiddet kesinlikle yoktur."

Y: (Üniversite öğrencisi, yaş 24)

K54: İnsan hakları, her kişinin özgür ve onurlu biçimde yaşama haklarıdır.

- İnsan hakları, yasal düzenlemelerle ve sivil toplum örgütlerince gerçekleştirilir.

- Polis devleti sivil topluma karşıdır.

- Yasaların uygulanmasında denetleme mekanizmaları iyi işletilmeli.

K55: Varolan düzenden çıkar sağlayan çevreler, düşünce özgürlüğünü kendilerine tehdit olarak görmektedir.

K56: Medya, çıkarları doğrultusunda insanları güdülemekten vazgeçip, insan hakları konusunda kamuoyu oluşturmali.

"Türkiye'de eksik olan -bence- birinci derecede önemli konu denetleme mekanizmalarının işleyişinin tam olmamasıdır. Bu insan haklarının kat'i problemi budur. Yani insan haklarının hangi boyutlarda ele alınması, iç hukukun düzenlemesi, kat'i suretle denetleme mekanizmalarının çarkın içinde yağlama pozisyonu görmesi ile mümkün. Yani siz istediğiniz kadar bir düzenleme yapın, bir anayasa düzenleyin (...) fakat pratikte bu hayata geçirilemiyorsa bunun bir manası kalmıyor. Ciddi anlamda denetim mekanizmalarının işleyişinin tam olmasının sağlanması gerekiyor. Bu, en büyük eksiklik bence."

Z: (Danimarka'da işçi, yaş 47)

K57: İnsan hakları, toplumda herkesin eşit haklara sahip olması anlamına gelir.

K58: Polisin görevi, kaybolan vatandaşı bulmak ve onun can güvenliğini sağlamaktır.

"Avrupa'daki demokrasiyi Türkiye'ye taşımaya kalkarsanız Türkiye birkaç sene içinde bölünür gider. Zaten Avrupa'nın istediği de bu. Bu yüzden Türkiye'de çok sıkı bir denetim söz konusu. Böyle bir denetimin uygulanması lazım ama çok yanlış uygulanıyor ve zaman zaman sıradan vatandaşlara yapılmaması gereken davranışlar oluyor."

"Denetimden bahsettiniz. Bu denetim nasıl olmalı?"

"Polisin çok iyi eğitilmesi lazım (...) Denetim konusuna gelince (...) Devletin ılımlı olması lazım."

Yukarıdaki kategoriler sisteminin oluşturulmasından sonraki aşamada, 58 kategori mülakat yapılan kişilerden bağımsız olarak bütünleştirilmiş ve sonuçta tüm mülakatlardan aşağıdaki 4 adet genelleştirilmiş kategori elde edilmiştir:

KG1: İnsan hakları, tüm insanların sahip çıkması gereken, devletin kişi üzerindeki iktidarını sınırlayıcı ama kendisi sınırlandırılmayan kişi hak ve özgürlükleri ile sosyal haklardır. Hukuk devleti ve sivil toplum aracılığıyla korunur. Yargı bağımsızlığına sahip hukuk devletinin gerçekleşmesinin varolan düzenden çıkarılan baskı grupları tarafından engellenmesi önlenmelidir. İnsan hakları hiçbir siyasi ideoloji doğrultusunda araç olarak kullanılamaz.

KG2: Eğitim, sağlık ve çalışma alanlarındaki sosyal eşitsizlikler giderilmeli. Etnik ayrımcılık ve asimilasyon önlenmeli.

KG3: Eğitim aracılığıyla özerk düşünebilen bireylerde insan hakları bilinci oluşturulmalı ve hakların kullanılması için barışçıl toplumsal dayanışma ve muhalefet (sivil toplum) gerçekleştirilmeli.

Görüşülen yirmidört kişiden yirmibirinin sözleri yukarıdaki kategoriler tarafından kapsanmaktadır.

Geriye kalan (S, T ve U simgeli) 3 kişi ise geleneklerin ya da topluluk kimliğinin, yasa koyucuyu ve dolayısıyla bürokratik kuralları sınırlaması gerektiğini savunmuşlardır.

S ye göre yasalar herkese eşit uygulanıyorsa ve vahiye uygun iseler burada adâlet vardır ve bu durumda insan haklarına da gerek yoktur. İnsan hakları siyaset aracıdır. Kendisi de onu araç olarak kullanmakta sakınca görmemektedir.

T, insanın kendi kimliği (bireysellik) adı altında topluluk kimliğini anlamakta ve bürokratik kurallara karşı savunmaktadır. T, kişi hak ve özgürlüklerini yalnızca topluluk düzeyine indirgemıştır: Kimlik korunuyorsa insan hakları vardır. Kavramı yanlış yorumlayıp insan haklarının "devlet birey için vardır" söylemini "devlet toplum için vardır" düzeyine kaydırmıştır. Bu nedenle bireysel özgürlükler belirleyici olmayıp topluluk kimliği, özgürlüklerin var olup olmadığını belirlemektedir.

U ise yasaların herkese eşit uygulanmasını ileri sürer ama yasaların içinde eşitlik ve özgürlük ilkesinin gerçekleşmesini talep etmez. İnsan haklarını, yasaları belirleyici bir üst (anayasal) ilke olarak kabul etmeyip örf ve geleneklerin belirleyiciliğini savunur.

S, T ve U ya ait K42-K46 kategorileri bütünleştirildiğinde aşağıdaki genelleştirilmiş 4. kategori elde edilir.

KG4: Adâlet, geleneklerin yasalar tarafından içerilmesi ve bu yasaların herkese eşit uygulanmasıdır. Adâletin olduğu yerde insan hakları da vardır.

Yukarıdaki kategoride insan hakları ile adâlet arasında bir bağlantı kurulmuşsa da adâlet kavramı, insan haklarından bağımsızlaştırılıp geleneklere bağlı tutulmuştur. Başka deyişle bu kategoride toplumsal geleneklerin yasama etkinliği üzerinde belirleyici olması savunulmaktadır. Dolayısıyla insan hakları kavramı, adâletin büyük anlatısı olarak kabul görmemektedir. Buna karşılık, modern hukuk kuramında kişi hak ve özgürlükleri doktrininin özünü insan hakları fikri oluşturduğundan gelenekçilikle bağdaşamaz.

Gerçekten de tarihsel süreç içinde bireyi devlete (hükümdara) karşı belli ölçüde koruyan bir doktrinin ortaçağ hristiyan teolojisinde geliştirildiği, ancak kavramın asıl gelişmesini J. Locke ile başlayan doğal hukuk felsefesi ve onu izleyen liberal doktrinlere borçlu olduğu görülmüştür (Bkz. Kapâni, s. 23-27 ve 30-40).

Yapılan görüşmelerin büyük çoğunluğunda özgürlük ve eşitlik yönünde talepler ileri sürülmekle birlikte genellikle insan haklarının ezelden beri var olup onlara sahip çıkılması gerektiği gibi bir düşünce yansıtılmaktadır. Şöyle ki, eğer

hukuk devleti gerçekleşirse bu haklara da –muhtemelen yargı aracılığıyla– sahip olunacaktır. Sivil toplumun işlevi de bu bağlamda (önceden varolan) haklardan herkesin yararlanmasını sağlamakta görülmektedir.

Bu görüş, kanımca gerçekçi olmayan bir insan hakları ve demokratik sistem anlayışından kaynaklanmaktadır. Birincisi, insan haklarını önceden de belirtildiği gibi insanın doğuştan varolan hakları biçiminde doğal hukuk felsefesi aracılığıyla tanımlamak olanaksızdır. Doğal hak kavramının kendisi bile çelişkilidir, çünkü doğa durumunda toplumsal sözleşme olamayacağından hak ve hukuktan da söz edilemez. Basit bir deyişle doğal durumda "orman kanunu" daha doğrusu kanunsuzluk hakimdir. Dolayısıyla insan hakları bağlamında önceden beri varolan haklardan ya da onlara sahip çıkmaktan söz etmek olanaksızdır. Kişi hak ve özgürlüklerine ancak devlet oluşumu demokratik aşamalar geçirdikten sonra, kişiyi devlete karşı koruyan yasalar aracılığıyla sahip olunmuştur.

Diğer yandan, kişi hak ve özgürlüklerini gereksiz yere sınırlandırılmasına izin vermeyen bir anayasa ve hukuk devletinin varlığı klâsik hak ve özgürlükleri yaşama geçirebilir ama insan hakları kapsamına alınan sosyal hakların ne ölçüde, ne zaman ve kime verileceği konusunda belirleyici olamaz. Özellikle sosyal haklar ancak ilgili yasaların çıkarılması sonucunda kazanılabilir. Başka deyişle anayasaya dayanarak sosyal haklar talep edilebilir ama genellikle yargı kararıyla verilemez, çünkü hakların maddi gerçekleştirimi için siyasi sorumluluğu siyasetçilerin üstlenerek yasa yapmaları ve bu yasaların uygulanmasını denetlemeleri gerekmektedir (Bkz. Hesse, s.117).

Görüşülen kişilerin demokratik sistem anlayışı ise şöyle özetlenebilir: Kamuoyu herkesin birtakım hakları olduğu doğrultusundaki bilinçlenmeyle oluşmalı ve (verilmeyen) hakların alınması için harekete geçilmelidir. Bu durumda alınacak hakların niteliği konusundaki tartışmalar da gereksiz kılınmıştır.

Varolduğu iddia edilen hakların alınmamasının nedeni olarak çıkarları bozulacak olan güçlü baskı grupları gösterilmiş ve böylece sorunun sistemden kaynaklandığı imlenmiştir. Oysa sivil toplumun etkin olduğu demokratik bir sistemde azınlığı temsil eden baskı grupları ne kadar güçlü olsalar bile sosyal hakların yaşama geçirilmesini engelleyemezler.

Bununla birlikte, gerçek anlamda demokrasi ile buna uygun anayasal düzenin varolduğu durumlarda bile daha önce de belirtildiği gibi sosyal hakların kitlesel düzeyde kazanılması örneğin yargı kararıyla gerçekleşemez. Sosyal haklar sorununun çözümü için ideal durumda kimin, hangi haklardan yararlanması gerektiği üzerinde kamuoyunda akılcı bir tartışma sonucunda "olması gereken" üzerinde uzlaşma gereklidir. Sivil toplum ancak bu tür tartışma olanaklarını yarattığı ölçüde işlev kazanır. Sorun, belli durumlarda genel yararın ne olduğu konusunda geçici de olsa ortak bir kaniya varılmasıdır. Diğer yandan kamuoyun-

da hangi haklardan kimin yararlanması gerektiği tartışılıp belirlendikten sonra bürokrasi tarafından bir de maddi olabilirlik sınaması yapılır. Siyasetçiler ise bu tartışmalara katıldıkları gibi kamuoyu ile bürokrasi arasında aracılık yaparlar ve sonunda gereken yasaları çıkarma görevi onlara düşer. Kısacası yukarıdaki süreçlerden bağımsız olarak sosyal eşitsizliklerden birini gideren herhangi bir sosyal hakkın varlığından söz edilemez.

İnsan hakları sorunu çok boyutlu ve karmaşık olup çözümü kamuoyunda akılcı, özgür, güç etkilerinden ve iletişim çarpıtmalarından arındırılmış eşitlikçi bir tartışma ortamının oluşmasını gerektirmektedir. Anayasa ise herşeyden önce bu tür tartışma ortamının oluşması koşullarını sağlamalı ve bu çerçevede yasaların ve uygulamalarının anayasal ilkelere uygunluğu denetlenebilmelidir. Bu bir hukuk devleti talebidir ve bu talep, görüşülen kişilerin büyük çoğunluğu tarafından eleştirel biçimde dile getirilmiştir. Ancak taleplerin nasıl gerçekleştirileceği konusunda ileri sürülen görüşler yukarıdaki nedenlerden dolayı geçersizdir. Başka deyişle kişiler genellikle sorunun bilincindedir ama nasıl çözüme kavuşturulacağı konusundaki görüşlerinin gerçekçi olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Son olarak yeniden "malzeme" konusuna değineceğim. Toplumsal bilinci saptamak amacıyla İnsan Hakları Derneği yöneticileri ile görüşme yapılması ilk bakışta çelişki olarak gözükse bile dernek, toplumdan gelen istek ve şikâyetlerin aynı zamanda sözcülüğünü üstlendiğinden yöneticilerin görüşleri bu açıdan yorumlandığında katkı yapıcı nitelik kazanmaktadır.

Yukarıdaki görüşmelerin sayısal yöntem açısından toplumu temsil niteliğinde olmayıp yalnızca kentsel kamuoyundaki bilinçlenme düzeyi için tipik örnekler oluşturduğunu vurgulamak gerekir. Tipiklik nedeniyle, yine de daha geniş çaplı bir büyükkent araştırmasında alınacak cevapların buradakine benzer türde olacağını söylemek kanımca yanlış olmayacaktır. Görüşülen kişiler, toplumda insan hakları konusundaki önyargılardan ve bilgi eksikliğinden söz etmektedirler. Bu eksikliğin halk eğitimi aracılığıyla giderilmesi gerektiği kuşku götürmez.

ABSTRACT

How does the human rights set into the urban people's conscious as a concept? In the article writer, first, tries to answer the question. Because of this he interviewed 24 persons and then collected this conversation as a text. Author used a method, which is called content analyses technique that builds up by P. Mayring to analyze the texts.

After then he classified 21 of the interviews' contents as three different categories. In these categories, it is demanded basic rights and freedoms, social and cultural rights and civil society. Tradition is more important than human rights in the general categories that derived from the other three interviews.

Briefly, it is required to create a free discussion atmosphere to solve the human rights problem.

KAYNAKÇA

- Atiker, E., "Toplumbilim Açısından Modernizm Tartışması", İç: Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyoloji Gelişmeler, Cilt 1., s. 485-489, Sosyoloji Derneği Yayınları III, Ankara 1994.
- Atiker, E., "Modernizm ve Kitle Toplumu, Vadi Yay., Ankara 1998.
- Habermas, J., Faktizität und Geltung, Frankfurt/M 1992, Suhrkamp.
- Hesse, K., Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland, Heidelberg 1984, 14. Aufl.
- Kapâni, M., Kamu Hürriyetleri, Ankara 1976, 5. Baskı, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yay.
- Mayring P., Qualitative Inhaltsanalyse, Weinheim 1990.
- Rawls, J., Eine Theorie der Gerechtigkeit (A Theory of Justice, 1971, çevirisi), Frankfurt/M 1994, Suhrkamp.
- Tanör, B., Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, İstanbul 1991.